

Правознавство

Навчальний посібник з правознавства містить основні положення з курсів теорії держави і права, історії держави і права України, конституційного, цивільного та інших галузей права. Посібник підготовлений на ґрунті сучасних досягнень юридичної науки, з урахуванням змін законодавства України. У навчальному посібнику зроблений акцент на ключові для кожного розділу категорії. В кінці розділів подаються тести для самоконтролю та рекомендована література.

Розрахований на студентів неюридичних спеціальностей вищих навчальних закладів.

ЗМІСТ

Вступ	10
Розділ 1. Основи теорії держави і права	13
1.1. Основи теорії держави	13
1.1.1. Виникнення держави і права	13
1.1.2. Державна влада і держава	22
1.1.3. Форма держави	31
1.1.4. Механізм і апарат держави	37
1.1.5. Політична система, громадянське суспільство і правова держава	40
1.2. Основи теорії права	45
1.2.1. Загальне вчення про право	45
1.2.2. Правотворення і форми (джерела) права	56
1.2.3. Система права і система законодавства	60
1.2.4. Реалізація норм права і правові відносини	64
1.2.5. Основи правової поведінки. Правопорушення і юридична відповідальність	70
1.2.6. Основи правової свідомості й правової культури	75
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>82</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>84</i>
Розділ 2. Історія держави і права України	85
2.1. Перші державні утворення і право на території сучасної України (сер. I тис. до н.е. – V ст. н.е.)	85
2.1.1. Скіфське державне утворення	85
2.1.2. Державно-правовий та суспільний розвиток античних полісів Північного Причорномор'я	86
2.2. Держава і право України в князівський період (IX–XIV ст.)	88
2.2.1. Суспільно-політичний розвиток і право Київської Русі	88
2.2.2. Держава і право феодально роздробленої Русі	91
(30-ті рр. XII – XIV ст.).	
Галицько-Волинське князівство (1199–1340 рр.)	91
2.3. Держава і право України в литовсько-польський період (XIV–XVII ст.)	93
2.4. Держава і право України в козацько-гетьманський період (XVI–XVIII ст.)	96

2.4.1. Виникнення українського козацтва. Запорозька Січ	96
2.4.2. Формування української державності в роки визвольної війни	98
2.4.3. Українська гетьманська держава (друга половина XVII – кінець XVIII ст.)	99
2.5. Політичний склад українських земель у складі Російської та Австро-Угорської імперій (кінця XVIII – початку XX ст.)	102
2.5.1. Суспільно-політичний лад і право українських земель у складі Російської імперії (кінець XVIII – початок XX ст.)	102
2.5.2. Суспільно-політичний лад і право українських земель у складі Австро-Угорщини	106
2.6. Державно-правове відродження України в період національної революції (1917–1921)	109
2.6.1. Україна в добу Центральної Ради (1917–1918)	109
2.6.2. Україна в добу гетьманата П. Скоропадського (1918)	111
2.6.3. Україна за часів Директорії (1918–1920)	112
2.6.4. Західноукраїнська Народна Республіка (1918–1923)	113
2.7. Державно-правове положення Радянської України у складі СРСР (1919–1991)	114
2.7.1. Становлення радянської влади в Україні	114
2.7.2. Радянська державність в Україні 20–30-х рр. XX ст.	116
2.7.3. Радянська правова система в Україні 20–30-х рр. XX ст.	117
2.7.4. Державність і право на західноукраїнських землях в 20-х – на поч. 40-х рр. XX ст.	119
2.7.5. Держава та право України в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945)	120
2.7.6. Держава та право України в післявоєнний період (1945–1991)	122
2.8. Державно-правові підстави здобуття Україною незалежності ...	125
<i>Тести для самоконтролю</i>	126
<i>Список використаної літератури</i>	128

Розділ 3. Основи конституційного права України	130
3.1. Конституційне право – провідна галузь в системі національного права України	130
3.2. Конституція України – Основний Закон Української держави	132
3.2.1. Поняття та юридичні властивості Конституції України	132
3.2.2. Структура та зміст Конституції України	134
3.2.3. Порядок внесення змін до Конституції України	136
3.3. Конституційний лад України	138
3.3.1. Поняття та принципи конституційного ладу України	138
3.3.2. Україна – суверенна і незалежна держава	139
3.3.3. Україна – демократична, соціальна та правова держава	141
3.4. Конституційні права, свободи та обов’язки людини і громадянина в Україні	146

3.4.1. Поняття та елементи конституційно-правового статусу людини і громадянина	146
3.4.2. Принципи конституційно-правового статусу людини і громадянина	146
3.4.3. Громадянство України	147
3.4.4. Конституційні права і свободи людини і громадянина	149
3.4.5. Конституційні обов'язки людини і громадянина	150
3.5. Конституційні засади безпосередньої демократії в Україні	151
3.5.1. Форми безпосередньої демократії	151
3.5.2. Поняття референдуму і види референдумів в Україні	153
3.5.3. Засади виборчого права й види виборчих систем	155
3.5.4. Виборча система України	157
3.6. Органи державної влади України	158
3.6.1. Конституційні основи статусу Верховної Ради – парламенту України	158
3.6.2. Конституційні засади статусу Президента України	160
3.6.3. Конституційно-правовий статус уряду	165
3.6.4. Судова влада в Україні	168
3.7. Територіальний устрій України	172
3.7.1. Поняття, принципи та система територіального устрою України	172
3.7.2. Основи конституційного статусу Автономної Республіки Крим	173
3.7.4. Система органів Автономної Республіки Крим	174
3.8. Місцеве самоврядування в Україні	177
3.8.1. Поняття та система місцевого самоврядування	177
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>183</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>186</i>

Розділ 4. Основні засади цивільного та сімейного права

України	187
4.1. Загальні положення цивільного права	187
4.1.1. Поняття цивільного права	187
4.1.2. Цивільне правовідношення	190
4.1.3. Правочини та представництво в цивільному праві	197
4.1.4. Цивільно-правова відповідальність	201
4.2. Особисті немайнові права фізичних та юридичних осіб	204
4.2.1. Загальні положення про особисті немайнові права та їх захист	204
4.2.2. Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи	207
4.2.3. Особисті немайнові права, що забезпечують соціальне буття фізичної особи	209
4.3. Право власності та інші речові права	212
4.3.1. Загальна характеристика права власності	212
4.3.2. Речові права на чуже майно	215

4.3.3. Захист права власності та речових прав на чуже майно	217
4.4. Право інтелектуальної власності	220
4.4.1. Загальні положення	220
4.4.2. Авторське право і суміжні права	231
4.4.3. ППВ на винахід, корисну модель, промисловий зразок ...	237
4.5. Зобов'язальне право та зобов'язання	242
4.5.1. Поняття та види зобов'язань	242
4.5.2. Підстави виникнення зобов'язань	244
4.5.3. Суб'єкти зобов'язань	245
4.5.4. Поняття і загальні умови (засади) виконання зобов'язання	246
4.5.5. Виконання зобов'язання	246
4.5.6. Забезпечення виконання зобов'язання	248
4.5.7. Припинення зобов'язання	251
4.5.8. Правові наслідки порушення зобов'язання	252
4.5.9. Цивільно-правовий договір	253
4.5.11. Недоговірні зобов'язання	256
4.6. Спадкове право	261
4.6.1. Загальні положення	261
4.6.2. Спадкування за заповітом	265
4.6.3. Спадкування за законом	271
4.6.4. Здійснення права на спадкування	273
4.6.5. Оформлення права на спадщину	276
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>279</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>282</i>
Розділ 5. Основи житлового права	283
5.1. Житлове право як галузь законодавства	283
5.2. Житловий фонд України	286
5.3. Забезпечення громадян житлом	287
5.4. Правове регулювання права користування громадянами житлом державного житлового фонду	292
5.5. Правове забезпечення приватизації житлового фонду	298
5.6. Особливості правового регулювання користування житлом спеціального призначення	300
5.7. Користування житлом в будинках приватного житлового фонду	303
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>305</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>308</i>
Розділ 6. Основи трудового права та право соціального захисту населення України	309
6.1. Загальні засади трудового права	309
6.1.1. Предмет, методи, принципи трудового права	309
6.1.2. Поняття і зміст трудових правовідносин	315
6.1.3. Колективний договір	318

6.2. Особлива частина трудового права	320
6.2.1. Трудовий договір	320
6.2.2. Робочий час і час відпочинку	328
6.2.3. Оплата праці	334
6.2.4. Юридична відповідальність у трудовому праві	339
6.2.5. Трудові конфлікти	346
6.3. Правові основи соціального захисту в Україні	351
6.3.1. Предмет та джерела соціального захисту	351
6.3.2. Система органів соціального забезпечення	353
6.3.3. Види державних пенсій та допомог	354
6.3.4. Право на охорону здоров'я	357
<i>Тести для самоконтролю</i>	359
<i>Список використаної літератури</i>	362

Розділ 7. Основи господарського права України	364
7.1. Поняття господарського права України. Основні засади господарської діяльності в Україні	364
7.2. Суб'єкти господарського права: загальні положення	365
7.3. Ліцензування і патентування підприємницької діяльності	370
7.4. Правове регулювання економічної конкуренції та монополістичної діяльності	371
7.5. Правове регулювання банкрутства в Україні	373
7.6. Правове регулювання приватизації державного майна	376
7.7. Правове регулювання інвестиційної діяльності	377
<i>Тести для самоконтролю</i>	379
<i>Список використаної літератури</i>	383

Розділ 8. Основні засади земельного та екологічного права України	384
8.1. Основи екологічного права України	384
8.1.1. Загальна характеристика екологічного права України	384
8.1.2. Екологічні права та обов'язки громадян	387
8.1.3. Право власності на природні ресурси	388
8.2. Основи земельного права України	391
8.2.1. Загальна характеристика земельного права України	391
8.2.2. Склад земель України	394
8.2.3. Право власності на землю	398
<i>Тести для самоконтролю</i>	401
<i>Список використаної літератури</i>	403

Розділ 9. Основи адміністративного права України	405
9.1. Адміністративне право як галузь національного права	405
9.1.1. Поняття, предмет, метод, система адміністративного права	405
9.1.2. Джерела адміністративного права України	407
9.1.3. Державне управління: поняття, ознаки, принципи, форми, методи і акти	407
9.1.4. Державна служба	412

9.2. Адміністративно-деліктне право	415
9.2.1. Адміністративний примус	415
9.2.2. Адміністративна відповідальність	418
9.2.3. Провадження в справах про адміністративні правопорушення	424
9.3. Адміністративно-процесуальне право	430
9.3.1. Поняття адміністративного процесу, його ознаки, принципи, структура	430
9.3.2. Характеристика видів адміністративних проваджень ...	432
9.4. Адміністративне судочинство (адміністративна юстиція)	432
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>437</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>439</i>

Розділ 10. Основні поняття фінансового права

10.1. Загальна частина	441
10.1.1. Правові засади фінансової діяльності держави	441
10.1.2. Правові основи фінансового контролю	442
10.2. Особлива частина	445
10.2.1. Державний бюджет України і бюджетне право. Бюджетний устрій України	445
10.2.2. Бюджетний процес в Україні	448
10.2.3. Правовий режим цільових державних і місцевих фондів коштів	453
10.2.4. Правові засади надання фінансових послуг	453
10.2.5. Правове регулювання державних доходів. Сутність податків та податкового права	456
10.2.6. Правові основи державного кредиту	458
10.2.7. Правові засади регулювання державних видатків. Кошторисно-бюджетне фінансування	460
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>462</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>465</i>

Розділ 11. Кримінальне законодавство

11.1. Загальна характеристика кримінального законодавства	467
11.2. Поняття злочину та його ознаки	469
11.3. Стадії вчинення злочину	472
11.4. Добровільна відмова від вчинення злочину	481
11.5. Співучасть у вчиненні злочину	484
11.6. Поняття і цілі кримінального покарання	492
11.7. Система і види кримінальних покарань	498
11.8. Кримінальна відповідальність неповнолітніх	504
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>511</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>513</i>

Розділ 12. Правоохоронна та правозахисна діяльність

в Україні	514
12.1. Поняття і система правоохоронних органів в Україні	514
12.1.1. Проблеми правоохоронної діяльності на сучасному етапі розвитку суспільства	514

12.1.2. Загальна характеристика правоохоронних органів	516
12.1.3. Функції правоохоронної діяльності	518
12.1.4. Координація правоохоронних органів	519
12.1.5. Судова влада в Україні	520
12.2. Окремі види правоохоронних органів	526
12.2.1. Поняття, система і функції органів прокуратури України	526
12.2.2. Поняття і система органів внутрішніх справ	530
12.2.3. Завдання і структура органів служби безпеки України	532
12.2.4. Органи і установи виконання покарання	534
12.2.5. Державна податкова служба	535
12.2.6. Митні органи	536
12.2.7. Державна прикордонна служба	538
12.2.8. Військова служба правопорядку в Збройних силах України	540
12.2.9. Адвокатура	541
12.2.10. Органи юстиції	543
12.2.11. Нотаріат	544
12.2.12. Уповноважений Верховної Ради України з прав людини	546
12.2.13. Виявлення і розслідування злочинів	548
<i>Тести для самоконтролю</i>	<i>551</i>
<i>Список використаної літератури</i>	<i>553</i>

ВСТУП

Побудова соціальної, правової, демократичної держави та громадянського суспільства в Україні безпосередньо пов'язана з формуванням нового рівня правосвідомості та правової культури населення, що, у свою чергу, вимагає зростання уваги до питань правового навчання і виховання майбутніх фахівців, які повинні знати і неухильно дотримувати вимоги законів, уміло застосовувати їх у своїй практичній діяльності.

Фахівець, на якій би ділянці він не працював, зобов'язаний знати основи трудового права, щоб чітко організовувати і здійснювати трудовий процес. Йому необхідно знати, як закон регулює діяльність органів управління, їх права і обов'язки, які акти і в якому порядку вони видають. Фахівець зобов'язаний мати уявлення про правовий механізм, що регулює господарські зв'язки підприємств і організацій. Його обов'язок – знати права і обов'язки громадян і юридичних осіб та їх правові гарантії. З метою боротьби з правопорушеннями і попередження злочинів йому необхідно мати уявлення про кримінальний закон.

Особливої актуальності юридична освіта набула в умовах проведення в Україні конституційно-правової реформи. Розуміння основ функціонування держави, конституційного, виборчого, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального та інших галузей права, викладених у цьому посібнику, стає необхідною умовою активної життєвої позиції фахівця, кожного громадянина України. Без глибоких знань прав, свобод, обов'язків, чинного законодавства неможливі демократизація нашого суспільства, розвиток сучасної цивілізації.

Цей навчальний посібник написано у відповідності з програмою курсу «Правознавство» для економічних спеціальностей вищих навчальних закладів, інститутів і відповідних факультетів університетів, що готують фахівців з вищою освітою.

У навчальному посібнику відображені найновіші підходи до тих чи інших теоретичних і практичних проблем правознавства. Досить складні питання, як правило, викладені простою і

зрозумілою мовою, із певними елементами адаптації основних юридичних термінів та понять, законодавчих джерел до широкого кола читачів.

Авторський колектив намагався уникнути цитування різних літературних джерел, яке, на його думку, заважає логіці висвітлення матеріалу. Однак усе, що викладено в навчальному посібнику, є результатом опрацювання і систематизації сучасних методологічних підходів і аналітичних висновків авторів, ідей та положень основних нормативно-правових актів України, багатьох монографій, підручників і навчальних посібників вітчизняних авторів, науково-практичних коментарів до чинного законодавства, виданих у 1991–2006 рр.

В умовах реформування українського суспільства ставилося завдання не обмежуватися понятійним рівнем аналізу, а висвітлити в навчальному посібнику найбільш актуальні питання вітчизняного законодавства та юридичної науки з урахуванням поточної законотворчості. У ньому беруться до уваги норми Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р., Земельного кодексу України від 25 жовтня 2001 р., Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 р., Господарського кодексу України від 16 січня 2003 р., Цивільного кодексу України від 16 січня 2003 р., Кодексу адміністративного судочинства від 6 липня 2005 р. та законів України.

Навчальний посібник складається з 12 розділів, в яких викладається теорія держави і права, питання конституційного, адміністративного, цивільного, трудового та кримінального права.

Авторський колектив ставив за мету створити більш-менш стабільний навчальний посібник. Проте слід пам'ятати, що право постійно вдосконалюється, тому студенту як майбутньому фахівцю необхідно знати нові законодавчі акти, про які його проінформують на лекціях, практичних заняттях і за допомогою методичної літератури, що видається вищими навчальними закладами.

Авторський колектив прагнув, щоб студенти не тільки успішно опанували основні питання курсу, а також отримали поради щодо пошуку літературних джерел для подальшої самостійної роботи.

Глибше засвоїти поняття і категорії юриспруденції можуть допомогти відповідні тести, вміщені в цій книзі.

На жаль, не всі питання, що містить навчальна програма з нормативної дисципліни «Правознавство», вдалося висвітлити в посібнику однаковою мірою. Це пов'язано з різним рівнем розробки тих чи інших галузей вітчизняного права, зокрема, повільними темпами реформування житлового, трудового, податкового

законодавства та інших його галузей, відставанням цього процесу від потреб реальної практики та трансформації суспільного життя в цілому, а іноді й відсутністю в Україні необхідної літератури, в основному теоретичного профілю.

Навчальний посібник розрахований, перш за все, на студентів економічних спеціальностей навчальних закладів освіти I–IV рівнів акредитації. Проте ним можуть скористатися й учні шкіл, ліцеїв, гімназій, а також абітурієнти, які готуються до вступу на юридичні факультети та відділення правознавства вищих навчальних закладів. Він буде корисним і для широкого кола читачів, які цікавляться питаннями права і прагнуть пізнати особливості правового регулювання тих чи інших конкретних ситуацій.

Авторами окремих розділів навчального посібника є:

Бичківський О.П., кандидат юридичних наук (4);

Бондар О.Г., кандидат юридичних наук (8);

Гулевська Г.Ю., кандидат юридичних наук (9);

Журавльова Г.С., кандидат юридичних наук (3);

Запара С.І., кандидат юридичних наук (5);

Коломоець Т.О., доктор юридичних наук (9);

Комісаров О.Г., кандидат юридичних наук (10);

Михайленко О.О., кандидат юридичних наук (4);

Самойленко Г.В., кандидат юридичних наук (6);

Сергєєва С.М., кандидат юридичних наук (4);

Середа А.М., кандидат історичних наук (2);

Сидоров Я.О., кандидат юридичних наук (7);

Синеокий О.В., старший викладач (12);

Сушкова Х.В., кандидат юридичних наук (3);

Тимченко С.М., доктор історичних наук, кандидат юридичних наук (1);

Удовика Л.Г., кандидат філософських наук (1);

Хряпінський П.В., кандидат юридичних наук (11).

Автори і відповідальні редактори сподіваються, що читачі, викладачі і науковці висловлять свої пропозиції і рекомендації щодо вдосконалення змісту посібника. Зауваження та пропозиції просимо надсилати за адресою:

Юридичний факультет Запорізького національного університету, пр. Леніна, 74, м. Запоріжжя, 69063

Основи теорії держави і права

1.1. Основи теорії держави

1.1.1. Виникнення держави і права

Організація соціальної влади в первісному суспільстві. Протягом тривалого часу люди жили, не маючи держави і права. Це була епоха первісного суспільства. Виживання людини в жорстких природних умовах було можливе лише за колективних форм життєдіяльності, а тому вже тоді люди об'єднувались у невеликі групи – первісне стадо чи орду, спільно виробляли примітивну зброю, полювали, добували їжу, виготовляли одяг зі шкур тварин.

З часом люди навчилися виробляти досконаліші знаряддя праці, будувати житло, добувати й готувати різноманітну їжу, одомашнювати диких тварин, обробляти землю та вирощувати необхідні для харчування рослини. Первісне стадо поступається місцем більш досконалому об'єднанню людей – первісній родині, родовій общині (роду), тобто колективу людей, що походили від одного пращура і вели спільне господарство. Заборона шлюбів усередині роду призводить до активного спілкування між окремими родами, унаслідок чого вони об'єднувались у фратрії і племена на основі мовної, економічної, територіальної та шлюбної спільності.

Регулятором суспільних відносин виступала соціальна влада, яка ґрунтувалася на сімейних відносинах, основах первинної демократії, суспільного самоврядування, спиралася на авторитет, традиції. У цей період не існувало спеціального апарату для виконання і забезпечення влади і органів, які б здійснювали примус. Примус застосовувався дуже рідко і виконував роль громадського виховання. Відсутність спеціального апарату управління й примусу була обумовлена простотою економічної й соціальної організації первісного суспільства. Управління в первісному суспільстві здійснювалося загальними зборами дорослих членів роду

(воїнів), які вирішували питання життєдіяльності роду, розглядали справи про релігійні злочини, вбивства членів роду.

Для соціального регулювання, тобто цілеспрямованого упорядкування, визначення поведінки людей і їх колективів, застосовувалися *соціальні норми*. Найбільш ранніми були архаїчні першонорми – табу, таліон. Поступово сформувалися релігійні й моральні норми, звичаї, традиції.

Первісне громадське самоврядування характеризувалося низкою ознак, а саме: існувало тільки в рамках роду, виражало його волю й ґрунтувалося на кровних зв'язках; суб'єкт і об'єкт управління збігалися; органами самоврядування виступали родові збори, тобто збори всіх членів роду (чоловіків і жінок), і старійшини, що обираються ними; суспільні справи вирішувалися волевиявленням дорослих членів роду на зборах; влада старійшин, що стояли на чолі роду, а також воєначальників (обиралися тільки на період воєнних дій) ґрунтувалася на авторитеті, досвіді, повазі; плем'я управлялося радою старійшин, яка обирала вождя; посада старійшини не давала жодних привілеїв, він працював нарівні з усіма й одержував свою частку, як усі; відмінностей між правами й обов'язками в членів роду не було.

Отже, суспільна влада збігалася безпосередньо з родовою громадою, не була відділена від неї. Єдність, взаємодопомога, співробітництво всіх членів роду, відсутність протилежних інтересів дозволяли родовим зборам без конфліктів вирішувати всі питання.

Загальні закономірності й причини виникнення держави і права. Поступальний розвиток суспільного виробництва, удосконалення знарядь виробництва зумовили спеціалізацію видів трудової діяльності, зростання ефективності й продуктивності праці. Ускладнення економічних відносин спричинило соціальну диференціацію, майнове розшарування, уможливило появу великої групи людей, які виконували суспільно значущі функції і не брали участі в матеріальному виробництві. Відбувається виокремлення управлінської праці в самостійну, окреслюється ієрархізація органів влади. Замість зібрань усіх членів роду все частіше проводяться збори тільки чоловіків, запроваджується принцип представництва. Кожному рівню влади стає властивою своя сфера компетенції.

Відомо, що держави з'являються на певному щаблі розвитку суспільства. Їх виникнення пов'язане з *трьома великими суспільними поділами праці*:

- 1) виділенням скотарства як відособленої сфери суспільної діяльності (засобами обміну стала худоба, що виконувала функцію грошей);

- 2) відділенням ремесла від землеробства (винахід ткацького верстата, оволодіння навичками обробки металів);
- 3) появою групи людей (купців), зайнятих тільки обміном (зосередження багатства в їхніх руках завдяки посередницькій місії).

У кожному окремому суспільстві виникнення держави зумовлюється певною групою чинників, які залежать від географічних, кліматичних, етнічних умов, виробничих особливостей. Крім того, виявлення причин виникнення держави багато в чому залежить від того, який соціальний інститут тлумачать як державність, у чому полягають його сутність і призначення. Виникнення держави здебільшого пов'язується з виникненням у суспільстві нерівності серед його членів, розшаруванням на певні соціальні верстви (класи, страти), зміною форми й характеру зв'язків між ними та суспільством, якісними змінами в суспільному виробництві, свідомості його членів. Визнання провідних чинників, головної причини виникнення держави є підставою певного підходу до визначення шляхів виникнення держави – класовий, теологічний, патріархальний, договірний, психологічний, насильницький та ін.

В історико-матеріалістичній теорії прийнято виділяти економічні, соціальні та політичні передумови виникнення держави і права.

До *економічних передумов* належать: три великі поділи праці; виникнення виробничої економіки замість привласнюючої; поява надлишкового продукту, приватної власності, майнової нерівності, бідних і багатих.

До *соціальних передумов* відносять виникнення патріархальної сім'ї: об'єднання родини навколо батька; прізвище батька мають дружина і діти; спадкування здійснюється за батьківською лінією тощо.

Політичні передумови полягали в неспроможності здійснювати публічну владу застарілими формами і методами в нових умовах господарювання; утворенні класів як великих груп людей із протилежними інтересами; виникненні міжкласових конфліктів; неспроможності суспільної влади первісного ладу врегульовувати класові суперечності та конфлікти; виникненні політичної і правової систем та державної влади.

Основними *причинами виникнення держави* є:

- 1) необхідність удосконалення управління суспільством, пов'язана з його ускладненням унаслідок розвитку виробництва, поділу праці, зміни умов розподілу продуктів, зростанням чисельності населення й розшаруванням суспільства на соціально неоднорідні групи (класи);

2) необхідність підтримки в суспільстві порядку, який забезпечує його соціальну стабільність, що досягається за допомогою загальнообов'язкових соціальних (насамперед, юридичних) норм;

3) необхідність придушення опору експлуатованих мас, що виникли в результаті розшарування суспільства на соціально неоднорідні групи (класи);

4) необхідність захисту території й ведення війн – як оборонних, так і загарбницьких;

5) необхідність організації великих суспільних робіт, об'єднання для цієї мети більших груп людей (у ряді країн Азії й Африки).

Таким чином, розпад первісного родоплемінного суспільства, розвиток засобів виробництва, зміна соціальної структури суспільства привели до зміни способу виробництва і споживання та до утворення політичної організації суспільства і держави.

Право, як і держава, з'явилося внаслідок необхідності управляти соціальними процесами. У юридичній літературі є різні погляди на виникнення права. Залежно від цього розрізняють: *право загальносоціальне*, що містить права людини, права нації, права народу, права об'єднань та інших соціальних груп, права людства; *право юридичне*, яке встановлюється чи санкціонується державою. Тобто юридичне право виникає лише з появою держави, тому закономірності виникнення держави стосуються й права.

Право виникає внаслідок: переростання мононорм (первісних звичаїв, традицій, моралі) в юридичні норми; правотворчої діяльності компетентних державних органів чи посадових осіб; перетворення рішень судових органів щодо конкретних справ на загальну норму, що є обов'язковою для вирішення аналогічних випадків.

Між правом і державою встановлюється досить складний зв'язок. Через право держава прагне впроваджувати в життя свою волю, яка за авторитарних режимів має класовий характер. А це означає, що первісні звичаї чи традиції пристосовуються до інтересів панівного класу, забезпечуються відповідними санкціями, реалізація їх підтримується апаратом державного примусу і є засобом підпорядкування населення волі економічно й політично панівного класу. Так виникає правовий звичай як найдавніша форма права. З появою писемності держава (її органи), а також посадові особи через правотворчу діяльність закріплювали свою волю в законах, указах та інших нормативних актах.

Навчальне видання

Правознавство

Навчальний посібник

Директор видавництва Р.В. Кочубей
Головний редактор В.І. Кочубей
Технічний редактор А.М. Середа
Коректор О.С. Коноваленко
Дизайн обкладинки і макет В.В. Гайдабрус
Комп'ютерна верстка А.О. Литвиненко

ТОВ «ВТД «Університетська книга»
40030, м. Суми, вул. Кірова, 27, 5-й пов.
E-mail: publish@book.sumy.ua

Відділ реалізації
Тел./факс: (0542) 21-26-12, 21-11-25
E-mail: info@book.sumy.ua

Підписано до друку 17.10.2006.
Формат 60×90 $\frac{1}{16}$. Папір офсетний. Гарнітура Скулбук.
Друк офсетний. Ум. друк. арк. 34,75. Обл.-вид. арк. 33,2.
Тираж 1000 прим. Замовлення № 2945.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК № 489 від 18.06.2001

Надруковано відповідно до якості наданих діапозитивів
у друкарні «Принт-Лідер»
Україна, 61070, м. Харків, вул. Рудика, 8

Перейти на сайт →